

Ю. М. Вовкотруб,
В. М. Лазуренко

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ПИТАННЯ В ХАРКІВСЬКОМУ ПРАКТИЧНОМУ ТЕХНОЛОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

економічні кафедри відповідних університетів, розробки більш ефективної фінансово-кредитної та цінової політики в розвитку національного АПК. У 1998 р. координував роботу вчених, які беруть участь у діяльності Міжнародної та Європейської Асоціації економістів-аграрників, підготовці до участі у Дев'ятому Європейському конгресі асоціації, що відбувся у Варшаві наприкінці серпня 1999 р. [10, 3593 С6-7].

У Економічному Форумі "Криниця-2000", проведеному в Польщі (поблизу м. Кракова в містечку Гурьська Криниця) 31 серпня-2 вересня 2000 р., на якому І.І. Лукинов виступив з доповіддю "Сучасні пріоритети української економіки", а також в Х-му польсько-українському науковому семінарі "Трансформація аграрного сектора і сільських територій в напрямі багатофункціонального і зрівноваженого розвитку", проведеному у м. Кракові ? містечку Ойцово 4-9 вересня 2000 р., виступав з доповіддю "Стратегія реформування аграрного сектора економіки України" [11, 3443 С11].

Висновки. Науково-представницька діяльність академіка Івана Іларіоновича Лукинова була продовженням його безпосередньої наукової діяльності. Гідно представляючи вітчизняну аграрно-економічну науку, він ознайомлював вчених інших країн з її здобутками, піднімав імідж України як країни з високим рівнем аграрно-економічних знань. Разом з тим намагався якомога більше побачити в кожній країні щось нове та перейняти досвід вчених-аграріїв. Він глибоко вникав в особливості аграрної науки і практики зарубіжних країн з метою застосування її здобутків в Україні.

Еволюційний розвиток суспільства на теренах сучасної України у всі часи базувався на сільському господарстві. І сьогодні український аграрний сектор є провідною галуззю держави. Майбутнє сільськогосподарської галузі залежало і буде залежати від рівня наукового забезпечення. Якби завдання не ставилися перед аграрним сектором, вони вирішувалися в тісному поєднанні багатовікового практичного досвіду і новітніх наукових розробок.

Наперед слід зазначити, що процес становлення та розвиток сільськогосподарських знань в Харківському практичному технологічному інституті (далі – ХПТІ) наприкінці XIX – початку XX ст. не знайшло глибокого спеціального наукового дослідження. Цій темі приділялась побіжна і фрагментарна увага лише в ряді монографічних досліджень, присвячених розвитку сільськогосподарської та технічної освіти в цілому. Серед них – "Становлення і розвиток аграрної освіти та науки в Україні (з найдавніших часів до сьогодення)" [1] та "Становлення вищої технічної освіти в Україні" [2]. Ще в одній колективній фундаментальній монографії, яка вийшла вже в новітній Україні, Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України, "Природознавство в Україні до початку XX ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах" сільськогосподарське освітнє питання представлено також фрагментарно (аналізується діяльність окремих постатей на ниві споріднених наук) [3].

Мета статті – простежити процес становлення та розвитку сільськогосподарських знань у провідному вищому технічному навчальному закладі України ХПТІ наприкінці XIX – початку XX ст. Крім цього, ставиться за мету дослідити та сконцентрувати увагу на специфіці сільськогосподарської направленості і особливостях навчального процесу у вищезазначеному закладі. Об'єкт вивчення – ХПТІ наприкінці XIX – початку XX ст., предмет – становлення і розвиток сільськогосподарських знань, наукові дослідження та винаходи для аграрного сектора.

Реформа 1861 р. викликала збільшення попиту на сільськогосподарські машини. Крім того, у 60-ті роки XIX ст. було встановлено безмитне ввезення в Росію із-за кордону заліза, чавуну та готових машин, що створило конкуренцію російському сільгоспмашинобудуванню, яке тому й отримало потужний поштовх до швидкого розвитку [4, 82]. Наприкінці XIX – початку XX ст. Україна стає головним регіоном сільськогосподарського машинобудування всієї Російської імперії [5]. Так, наприклад, в 1913 р. було випущено на російський ринок землеробських машин на суму 60508 тис. крб., з яких Україна дала 52,9% всього виробництва. Є дані, що в цьому ж році на 177 заводах України вироблялось 61,3% загального випуску сільськогосподарських

1. Юрчишин В.В. Велет економічної думки: вітчизняний класик із світовим іменем // Економіка АПК. – 2006. – №1.
2. Лукинов Іван Іларіонович (1927-2004): Біобібліогр. Показач наук. праць за 1954-2004 роки / УААН. Держ. наук. с.-г. б-ка. Уклад.: В.В. Юрчишин, Л.С. Боденчук, Т.Б. Лукинова; Наук. ред. В.А. Вергунов. – К.: Аграрна наука, 2007; порт. – (Біобібліогр. сер. "Академіки Української академії аграрних наук" / УААН. ДНСГБ.).
3. Юрчишин В.В. Спроба погляду на академіка Івана Іларіоновича Лукинова з позиції його місця у вітчизняній економічній науці // Економіка АПК. – 2007. – №10.
4. Зубець М.В. Академік Іван Іларіонович Лукинов і його наукова епоха // Економіка АПК. – 2005. – №12.
5. Вергунов В.А. Природа-мать, когда б таких людей ты не посылала миру, заглохла б нива жизни... // Дзеркало тижня. – 2007. – №37. – 6 жовтня.
6. Абалкин Л.И. Ученый с мировым именем, интернационалист и гражданин // Економіка АПК. – 2007. – №10.
7. Яковец Ю.В. И.И. Лукинов – яркий представитель научной элиты послевоенного поколения // Економіка АПК. – 2007. – №10.
8. Саблук П.Т. Визначний вчений, талановитий вчитель, великий громадянин // Економіка АПК. – 2005. – №12.
9. Іван Іларіонович Лукинов. Вибрані праці. У двох книгах. – Кн. 1. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007.
10. Звіт про роботу академіка НАНУ І.І. Лукинова в 2003 р. – Архів Інституту архівознавства Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 3593.
11. Звіт члена Президії НАНУ академіка І.І. Лукинова про роботу в 2000 р. – Архів Інституту архівознавства Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр.3443.

машин в Росії, в тому числі 85 % сівалок, 60 % жаток, 57 % плугів [6, 208]. Тому закономірно, що розвиток сільськогосподарської промисловості викликав потребу у кваліфікованих спеціалістах та нових технологіях.

В Україні технічні дослідження і підготовка інженерних кадрів у галузі сільськогосподарської промисловості довгий час (з другої половини XVIII – початку XIX ст.) проводились виключно в університетах Києва, Харкова та Одеси. Це було спричинено тим, що вищі навчальні заклади у цих містах мали на той час сільськогосподарські кафедри. Проте цього було замало. Швидкий розвиток сільськогосподарської промисловості в післяреформений період поставив завдання формування вищих технічних закладів. Виникла нагальна проблема у підготовці інженерів і наукових кадрів для сільськогосподарського машинобудування [7, 27].

Першим вищим технічним навчальним закладом такого спрямування став Харківський практичний технологічний інститут (в інших наукових джерелах він зустрічається під назвою Південноросійський технологічний інститут), заснований у 1885 р. з двома відділеннями – механічним і хімічним [8, 512; 9, 276]. ХПТІ мав готувати інженерів-технологів та фахівців, які б змогли працювати на сільськогосподарських машинобудівних заводах.

Засновником і першим ректором ХПТІ став професор Петербурзького інституту цивільних інженерів В. Л. Кирпичов (1845 – 1913) [10, 116 – 117]. Враховуючи подальше зростання престижу цього навчального закладу, ректор передбачив можливість створення в ньому нових відділень, зокрема, агрономічного. Виходячи з цього, Віктор Львович забезпечив будівництво при ХПТІ окремого сільськогосподарського корпусу, заснував сільськогосподарську станцію з дослідним полем, встановив метеорологічну обсерваторію [2, 50]. Більш того, у 1888 р. на посаду ад'юнкта-професора механічної технології В. Л. Кирпичов запросив випускника Петербурзького технологічного інституту К. О. Зворикіна (1861 – 1928) [11, 641], який у 1894 р. вже став ординарним професором. К. О. Зворикін відомий тим, що зробив великий внесок у розробку теорії різання металів та дерева [12, 493]. Йому належать також основоположні праці, винаходи і проекти в галузі борошномельного виробництва. Костянтин Олексійович продовжив теоретичне узагальнення технічного розвитку цієї галузі виробництва, яке було розпочате його вчителем професором П. О. Афанасьєвим [2, 105]. У 1894 р. вийшла з друку книга вченого "Борошномельне виробництво", в якій вперше було приведено баланс молоття, розроблена теорія плоского розсіву, подано аналіз конструкцій вальцювальних верстатів та кінематичних схем їх приводів. Вчений вперше розробив теорію процесу молоття зерна та обґрунтував шляхи подальшого вирішення нових завдань борошномельного виробництва [13]. Крім цього, К. О. Зворикін був прихильником впровадження технічних новинок у виробництво сільськогосподарських машин та механізмів: парових млинів, вальцювального верстата замість жорен, розсіву замість бурата.

К. О. Зворикін практично сприяв розвитку вітчизняного борошномельного виробництва та млинарського машинобудування в період їх технічного прогресу кінця XIX – початку XX ст. За його участі були створені проекти найбільших млинів Російської імперії, а також Московського та Нижньоновгородського млино-будівельних заводів Товариства Добрових і Набогольц [2, 106]. Вчений був консультантом і технічним експертом в різноманітних закладах та на промислових підприємствах, що стосувались сільськогосподарського напрямку.

Повертаючись до згаданого нами вище прогресивного, як на ті часи, ректора ХПТІ В. Л. Кирпичова, то йому так і не вдалося відкрити агрономічне відділення, тому що у 1898 р. його призначають першим ректором Київського політехнічного інституту [14, 222].

Продовжив справу В. Л. Кирпичова Дмитро Степанович Зернов (1860 – 1922) – ректор ХПТІ з 1889 р., читав тут до 1903 р. теорію механізмів і загальну теорію машин (загальні умови роботи машин, регулювання ходу машин, вчення про опори в машинах) [3, 306; 14, 189]. Д. С. Зернов, як і В. Л. Кирпичов, також намагався відкрити в ХПТІ агрономічне відділення, проте безуспішно [15, 2 – 3].

У 1906 р. професор ХПТІ М. Д. Пильчиков (1857 – 1908) знову підняв питання про відкриття в інституті окремого агрономічного відділення для підготовки інженерів-агрономів [16, 676]. У своєму проханні, начальнику Харківського навчального округу, Микола Дмитрович вказував на ряд безумовних переваг Харкова перед іншими містами Півдня Росії у відношенні створення в ньому навчального підрозділу для широкої постановки на високий рівень сільськогосподарської освіти. Науковець обґрунтував важливе значення Харківського сільськогосподарського району для культивування зернових, буряків, картоплі та маслинних рослин. Безумовно, в ті роки Харківський сільськогосподарський район був вигідний також для розвитку скотарства і вівчарства, зростаючого розповсюдження бурякоцукрового, винокурного, крохмального, пивоварного та інших виробництв. Професор М. Д. Пильчиков звертав увагу також на вигідне географічне положення Харкова, яке перетворило його у великий торговий центр для збуту продуктів сільського господарства та виробів сільськогосподарської промисловості. Він також вказував на різноманіття технічних сільськогосподарських промислів Харківського району та наявність широкої мережі залізничних доріг і трьох вищих навчальних закладів, на професорсько-викладацький склад і науково-допоміжні засоби, які могли бути використані для потреб агрономічної школи [17, 55]. Таким чином, переваги відкриття в ХПТІ агрономічного відділення були очевидними і практично обґрунтованими, але дані пропозиції інституту так і залишились не реалізованими.

Широке впровадження техніки в сільськогосподарське виробництво в кінці XIX ст. висувало на перший план проблему правильної постановки навчання технології виготовлення сільськогосподарських машин. У зв'язку з цим у 1896 р. до десяти існуючих у ХПТІ кафедр добавилась ще одна – сільськогосподарського машинобудування [2, 48]. На кафедрі були спеціально обладнані майстерні, а також станція для випробування

сільськогосподарських машин. Тобто в ХПТІ було створено необхідну базу для підготовки інженерів сільськогосподарського машинобудування.

Розкриваючи питання сільськогосподарської освіти у вищезазначеному навчальному технічному закладі наприкінці XIX – початку XX ст. слід, безумовно, дещо зазначити і про спеціальні програми ряду відділень ХПТІ, які певним чином орієнтувались на сільськогосподарську освіту. Так, спеціальні програми механічного відділення включали програму сільськогосподарського машинобудування. До хімічного відділення відносилася спеціальна програма з виробництва сільськогосподарських і харчових продуктів. До речі, слід зауважити, що кожна спеціальна програма включала тему дипломного проекту, яка вибиралася студентом за погодженням професора [18].

Отже, можна зробити висновок, що становлення та розвиток сільськогосподарської освіти в ХПТІ наприкінці XIX – початку XX ст. відбувалися закономірними і еволюційними темпами, які відповідали вимогам часу. Хоча ХПТІ, як перший вищий технічний навчальний заклад на теренах України, і зустрівся з певними проблемами в постановці аграрного питання, проте інститут зробив помітний внесок у подальший розвиток сільськогосподарської машинобудівної освіти нашої держави.

1. Мельничук Д. О., Зубець М. В., Беренштейн Л. Ю., Коломієць С. С., Гузеватий С. К. Становлення і розвиток аграрної освіти та науки в Україні (з найдавніших часів до сьогодення). – К., 2004.
2. Оноприенко В. И., Щербань Т. А. Становление высшего технического образования на Украине. – К., 1990.
3. Павленко Ю. В., Руда С. П., Хорошева С. А., Храмов Ю. О. Природознавство в Україні до початку XX ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах. – К., 2001.
4. Войтюк Д. Г., Кравчук В. І., Живолуп Г. І. Зародження сільськогосподарського машинобудування в Україні // Дослідження з історії техніки: Зб. наук. пр. / За ред. Л. О. Гріффена. – К., 2003. – Вип. 2.
5. Вовкотруб Ю. М. Сільськогосподарські машини та їх застосування в аграрному секторі Наддніпрянської України (II половина XIX – початок XX ст.) // Український селянин: Зб. наук. праць / за ред. А. Г. Морозова. – Черкаси, 2006. – Вип. 10.
6. Технический прогресс в машиностроении Украинской ССР. 1917 – 1967 гг. / Под. общей редакцией А. А. Штернова. – К., 1967.
7. Вовкотруб Ю. М., Лазуренко В. М. Розвиток сільськогосподарської освіти на теренах України наприкінці XVII – XIX ст. // Український селянин: Праці Науково-дослідного інституту селянства / Інститут історії України НАН України. – Черкаси, 2003. – Випуск 7.
8. Історія Української РСР. Україна в період розкладу і кризи феодално-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.). – К., 1978. – Том 3.
9. Бойко О. Д. Історія України: Посібник. – К., 2002.
10. Чеканов А. А. Виктор Львович Кирпичев. – М., 1982.
11. Украинский Советский Энциклопедический Словарь. В 3-х т. – К., 1988. – Т. 1.
12. Киев. Энциклопедический справочник. – К., 1985.
13. Воронцов О. Крупнейший ученый-мукомол К. А. Зворыкин / Мукомольно-элеваторная промышленность. – 1953. – № 2.
14. Боголюбов А. Н. Математики. Механики.

- Биографический справочник. – К., 1983.
15. Об агрономическом отделении Харьковского технологического института // Изв. Харьков. технол. ин-та. – 1907.
  16. Украинский Советский Энциклопедический Словарь. В 3-х т. – К., 1988. – Т. 2.
  17. Отчет о состоянии Харьковского технологического института за 1906 г. // Изв. Харьков. технол. ин-та. – 1908.
  18. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 741, оп. 4, спр. 231. // Харьковский технологический институт: к проекту учебного плана.

**М.О. Горін, Н.М. Новосад,
К.Б. Новосад, Є.С. Черненко**

ОЛЕКСАНДР МАРКОВИЧ ГРІНЧЕНКО ТА СУЧАСНА КАРТА ҐРУНТІВ УКРАЇНИ

Ґрунтова карта є одним з основних документів, на підставі яких вирішується доля головного національного багатства будь-якої держави, у тому числі й України з її унікальними чорноземними та іншими родючими ґрунтами. На жаль, нинішнє реформування земельних відносин, незважаючи на шляхетність задумів та правову обґрунтованість, здійснюється без оновлення ґрунтово-екологічної інформативної бази даних.

Тому метою статті є аналіз сучасної карти ґрунтів України. Останнє великомасштабне обстеження території України проведено у 1957–1961 рр. За його результатами було створено великий інформаційний фонд щодо структури й агрономічних якостей ґрунтового покриву України у вигляді ґрунтових карт, картограм, описів ґрунтів, експлікацій їхніх площ, аналітичних та інших даних. Це створило належну основу для обліку сільськогосподарських земель за їх категоріями для найрізноманітніших цілей – кадастру, планування заходів щодо раціоналізації використання та підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, визначення раціональної спеціалізації сільського господарства, трансформації угідь, розподілу добрив, планування меліоративних заходів, для боротьби з ерозією, заболочуванням, засоленням тощо [1, 12]. Результатом проведених робіт стало складення карт ґрунтів для кожної адміністративної області, а потім – оглядові карти різних масштабів. Було проведено також агроґрунтове районування України за редакцією Г.С. Гриня та М.К. Крупського. Значення цих робіт важко переоцінити, адже вперше в історії України всі сільськогосподарські підприємства отримали ґрунтові матеріали з обліку та агровиробничої характеристики ґрунтового покриву своїх землекористувань. До того ж їм була надана обґрунтована система заходів щодо раціонального використання цих земель [2, 691].

Земельні реформи сьогодення здійснюють, спираючись на матеріали великомасштабних обстежень ґрунтів, проведених у 1957–1961 рр., зокрема, великомасштабні карти районів, середньомасштабні обласні та оглядова карта "Ґрунти Української РСР" у різних масштабах. Фактично ця карта та матеріали, що її супроводжують, і складають сучасну інформативну характеристику ґрунтового покриву тієї чи іншої земельної ділянки, відокремленої з колишніх колгоспних та радгоспних земель.